

Význam smrti těch, kdo umírají mladí

5. září 1915, Dornach, GA 163

Rudolf Steiner

Diferencované poznání zákonitostí života

[...] Ti, kdo nějaký čas žili v theosofických představách, se spokojí s tím, že si řeknou: Inu, to je vysvětlitelné, že jsou lidé individuálně rozdílní, neboť existuje reinkarnace, sled opakovaných pozemských životů, a to, co si v podobě předpokladů přinášíme z dřívějších životů, se uplatňuje jako naše individuální rozdílnost. - To je samozřejmě zcela správně, ale to správné samo o sobě nestačí, chceme-li světu porozumět. Představte si totiž, že by se někdo narodil s jemným hudebním sluchem, na světě by mu však byly odepřeny prostředky hudebního vzdělání: jeho hudební sluch by zůstal nevzdělán. Jistě, to, že může být hudebně vzdělán, souvisí s jeho hudebním sluchem; musí tu však být vnější prostředky; musí tu být prostředí, do něhož člověk je nebo bude vsazen, musí tu být podmínky. Jsou duše, které se spokojí s jednostranným vysvětlením skutečností, které vždycky dopadnou - jako kočka na tlapky - tak, že řeknou: Nu ovšem, to všechno dělá vyšší Já člověka. Celý svět je vlastně vyšší lidské Já! - Jistě, takové věci mohou být pravdou, avšak k vysvětlení skutečností světa naprosto nedostačují. Že jsme svou karmou, svou vnitřní karmou různě založeni, je skutečně tak. Že rozdílnosti lidských individualit závisí na tom, jak se tito lidé vyvíjeli v životech po sobě následujících, je také správně; samo o sobě však nestačí vědět, že člověk prochází různými pozemskými životy a vzdělává svou individualitu, nýbrž musíme vědět, čím to je, že existuje možnost, abychom to, co jsme si získali jako individualitu, v životě skutečně uplatnili. Vezměte si život mezi smrtí a novým narozením. Různé věci již znáte, zejména z cyklu, který je v tištěné podobě k dispozici pod titulem *Život mezi smrtí a novým narozením*. Z tohoto cyklu vám bude zřejmé, že se musí sejít různé skutečnosti, které člověka připravují na nové narození, na vtělení do fyzického těla. V duchovním světě však musí být i možnost, aby se člověku dostalo také toho, co je nutné, aby se jeho individuální vlohy rozvinuly. Dovedete si představit, že projdeme pozemským životem, v tomto pozemském životě si jistým způsobem vytvoříme podmínky pro následující pozemský život, že ale mezi smrtí a novým narozením nenajdeme možnost, jak vlohu, již jsme získali pro budoucí pozemský život, skutečně také rozvinout. Rostlinný zárodek může být dobře založený, avšak není-li vsazen do země za podmínek, které jsou pro něj příznivé, nemá možnost se rozvinout. V naší individualitě toho může být sebevíc, nedokážeme-li však v duchovním světě mezi smrtí a novým narozením nalézt skutečnosti, které na nás budou působit podobně jako živná půda na rostlinný zárodek, pak se do nás vsazené životní podmínky pro budoucí inkarnaci prostě nemohou rozvinout. Z toho tušíme, že svět skrývá hluboká tajemství, která můžeme krok za krokem odhalovat, vrhneme-li prostřednictvím duchovní vědy světlo do konkrétních, skutečných poměrů života. Neboť pár heslovitých teorií o tom, že člověk má různé pozemské životy a podle své

individuality tyto životy prosté prožívá, nestačí; nevysvětluje to koneckonců záhadu života, které se nás v životě dotýkají. Všude musíme nalézt ta správná hlediska, jak jsem zdůrazňoval právě v těchto dnech. A v životě se nás jako hluboká záhada dotýká leccos, co alespoň do jisté míry musíme vyřešit, nemáme-li se v životě cítit jako bezmocní bojovníci, kteří sice vidí, jaké záhady před ně život staví, ale jsou bezmocní, mají-li je zvládat.

Mládnutí éterného těla v životě

Je tu jedna záhada a já ji uvádím předem, protože duchovního badatele přivádí k otázce, jak se vytvářejí podmínky pro vývoj naší individuality. Je to záhada, kterou před nás staví život, vidíme-li, v jak různém věku lidé umírají. Jeden, to se snadno řekne, je prastarý [když zemře], druhý zemře velmi mlád. Lidé umírají v každém věku. To člověk takto může, abych tak řekl, bezmyšlenkovitě vyslovit. A lidé nemají pražádný sklon vnímat onu záhadnost, která se tu ustavičně opakuje. Ale právě v těchto nejkaždodennějších skutečnostech života se vyslovují ty největší záhady.

Této záhadě se dostaneme na kloub, podíváme-li se poněkud na poměr lidského éterného těla k celku světa. Každému je známo - neboť je to skutečnost vnějšího života - že s ohledem na své fyzické tělo stárneme. Jsme čím dál starší. A každý ví, v čem stárnutí spočívá. S ohledem na naše éterné tělo je tomu naopak: v jeho případě jsme totiž čím dál mladší, skutečně mladší! A když opravdu velmi zestárneme, pak jsme s ohledem na své fyzické tělo zestárli, s ohledem na éterné tělo jsme však zmládlí. Někteří z vás to ode mě na přednáškách už slyšeli, chci však dnes o této věci mluvit ještě jednou v jiné souvislosti. Svě éterné tělo musíme v průběhu pozemského života rozvinout natolik, že když dospějeme na konec svého pozemského života, bude naše astrální tělo v tomto éterném těle vnořeno takovým způsobem, aby se v něm cítilo tak, jak musí být utvořeno, aby náležitě vstoupilo do příštího života. Skutečně můžeme říci: Jestliže člověk zestárl a je šedivý a vráscitý, jeho éterné tělo vzkvétá a je svěží; neboť jeho astrální tělo si pak musí zvyknout žít v éterném těle tak, aby v něm již spočívalo to zárodečné. Jak toto astrální tělo v příštím pozemském životě pronikne fyzickou tělesností dítěte, jak v ní bude pracovat, to se musí jistým způsobem projevit již životem se zmládlým éterným tělem.

Je pozoruhodné, jak často se tajemství uchovala v géniu jazyka. Při jiných příležitostech jsem na to již upozorňoval: V Goethově *Faustovi* najdete krásné slovo, které je použito místo výrazu „narodit se“; ve *Faustovi* se praví: „v mlžném věku zmlád“, Goethe neříká „zrodil se“, nýbrž „zmlád“ - zmládnout v protikladu k zestárnout? Jestliže se tedy člověk narodí, zmládne. Vychází se tu samozřejmě z představy, že narození dítěte předchází preexistence duše. Avšak síly, které duše rozvíjí, aby mohla propracovat dětské tělo, si musí osvojit, když éterné tělo v posledním předcházejícím životě při fyzickém stárnutí zmládne.

Materialisté nalézají obzvláštní potvrzení svých teorií v tom, že dokonce geniální nebo za geniální považovaní lidé mohou k stáru někdy zhloupnout. Se zvláštní oblibou uvádějí, že Kant k stáru zhloupnul. Jenže lidé, kteří se na takovéto věci odvolávají, nechápou, že působení duše zde na fyzické pláni se může projevat jen prostřednictvím tělesných orgánů. Kantův mozek prostě již nebyl schopen sloužit jako nástroj duševním silám, které v něm byly rozvinuté. Proto se na konci svého života jeví jako slabomyslný. Již v něm žila duše - skutečně

tomu tak je - která se připravovala na to, jak proorganizuje příští fyzické tělo; v dosavadním fyzickém těle se však nemohla chovat tak, jako by bylo řádným nástrojem.

Je ovšem velký, obrovský rozdíl (který vám bude zřejmý, uvá- žíte-li to, co jsem řekl), jestli někdo zemře prastarý, anebo zemře- -li někdo v mládí, možná dokonce jako dítě. Jestliže totiž někdo zemře v mládí, éterné tělo ještě tolik nezmládló. Mluvíme-li o fyzickém člověku, můžeme říci, že stárne. Mluvíme-li však o éter- ném těle, museli bychom vlastně říci, že mládló. Zmládlout by pak bylo zcela správné slovo! Bylo by dobré, kdyby náš jazyk byl takovýmito slovy obohacen. Éterné tělo mládló, avšak zemře-li člověk v mladistvém věku, ještě příliš nezmládló. Jednou jsem se to pokusil naznačit tím, že jsem řekl: Zemře-li člověk v mladistvém, dětském věku, je jeho éterné tělo v podstatě nespótrebované. S tímto éterným tělem by si vystačil po celý život. S éterným tělem, které má k dispozici, se mohl dožít šedesáti, osmdesáti let, kdyby nebyl zemřel mladý. Ale stejně jako se ani ve vnějším fyzickém světě žádná síla neztratí, neztratí se ani síla takovéhoho éterného těla. Ta zůstane zachována. Na zvláštnost, osobitost této síly se však musíme podívat poněkud blíže.

Éterné a astrální tělo po smrti člověka

Jestliže člověk dosáhne, jak se říká, normálního stáří, tedy věku sedmdesáti, osmdesáti let, jeho éterné tělo velmi zmládló. A v tomto zmládlém éterném těle spočívá, abych tak řekl, shrnutí, výsledek jeho života; ten se v něm projeví a pak se ho zmocní astrální tělo. To se děje takto: Představte si, že člověk odloží své fyzické tělo; éterné tělo vystoupí z fyzického těla. Dokud je éterné tělo ve fyzickém těle, nemůže rozvíjet síly, které si v životě osvojilo, protože je ve fyzickém těle spoutané. Představte si, že jsme v životě, který jsme minule prožili na Zemi, získali tu či onu schopnost. To znamená, že jsme tuto schopnost získali s fyzickým tělem, které máme z předchozí inkarnace. Avšak k tomu, co dostaneme v nynější inkarnaci, zatím nemáme orgány, ty si teprve musíme pro další inkarnaci vytvořit. Ovšem v éterném těle, které je pružnější, tekutější než fyzické tělo, tam to je. Jen se to nemůže rozvíjet, dokud je éterné tělo [vázané] v těle fyzickém. Když teď fyzické tělo odpadne, éterné tělo se uvolní. A když projdeme smrtí, projeví se zprvu éterné tělo s celým výsledkem života, který jsme právě prožili. Proto také ukazuje celé životní panorama, jež se během několika dní rozprostře přes celý uplynulý život, abychom si mohli osvojit všechno, čemu se můžeme naučit, abychom to mohli z tohoto životního panoramatu vytáhnout. To se děje právě v těchto několika dnech, v nichž si své životní panorama prohlížíme.

Když naše astrální tělo každé ráno při probuzení vstupuje do fyzického a éterného těla, musí se přizpůsobit tomu, co se stalo z fyzického a éterného těla z minulé inkarnace, a setkává se se vším, čím se člověk stal. Astrální tělo nikdy nevstupuje do éterného těla tak, že by použilo to, čím se éterné tělo stalo teprve v nynější inkarnaci. Avšak teď, po smrti, tomu tak je. Je s éterným tělem spojené tak, že cítí, vnímá, pociťuje to, co má člověk jako shrnutí, jako výsledek právě ukončeného života. A když se pak astrální tělo po několika dnech od éterného těla oddělí, je v astrálním těle celý ten výsledek života [přítomen] díky tomu, že ho z éterného těla vytáhlo, že ho v éterném těle několik dní prožívalo. Na to, aby v éterném těle, které se uvolnilo, prožilo celý výsledek, shrnutí života, nepotřebuje déle než několik dní. Dlouho pak potřebuje, aby to, co tu [tj. v éterném těle] prožilo, zpracovalo tak, aby [z toho] mohl být vystavěn nový pozemský život.

Výstavba nového pozemského života

Vidíte tedy, že k tomu, aby byl vystavěn nový pozemský život, patří velmi mnoho. A kdyby to bylo bezprostředně přenecháno lidské moudrosti, aby nový pozemský život vystavěla sama ze sebe, zcela jistě by z toho nic kloudného nevzešlo. Jen si představte, že byste měli ze svého vědomí zformovat celý fyzický nástroj člověka. To byste ho ovšem museli znát, že. Každý pohled na poznatky vnější vědy nám však říká, kolik toho člověk ví o složení svého fyzického těla! Mezi smrtí a novým narozením to dokáže natolik, aby toto fyzické tělo bylo skutečně až do těch nejjemnějších podrobností způsobit vyjádřit to, co je založeno z minulého pozemského života.

Kdyby se vás někdo zeptal: Jak to musím udělat s určitým mozkovým závitem, abych mu v jeho linii dal takové vnutí, které bude odpovídat právě tomu, co jsem si v minulém životě osvojil? Nuže, kdybyste měli rozhodnout otázku, jestli ho tu mám trochu zatočit nebo ho třeba udělat takto [*přednášející kreslí*], pak byste to nedokázali rozhodnout - kdyby vás někdo zkoušel - a nedokázali byste říci: Když tenhle mozkový závit zatočíš takhle, pak bude odpovídat okolnosti, že jsi byl v minulé inkarnaci řečníkem, a budeš to moci rozpracovat. Jak byste na to měli dokázat odpovědět s vědomím fyzického světa? Mezi smrtí a novým narozením na to člověk odpovědět musí; v novém éterném těle si totiž musí založit tyto jemné detaily svých orgánů. K tomu musí dojít. - Co je k tomu nutné, lze označit jedním slovem, chtěl jsem však [ve vás] vyvolat pocit toho, co toto slovo zahrnuje: moudrost je k tomu nutná, moudrost! A tato moudrost musí v člověku skutečně být.

Moudrost a vůle, světlo a teplo

I když se Kant stal k stáru slabomyslným, jeho duše (to znamená jeho astrální tělo, nakolik bylo v jeho nově utkaném éterném těle) byla moudrá; onu moudrost v sobě totiž skutečně měla, jenom ji jeho Já s mozkem [který mělo k dispozici] nemohlo pozvednout do vědomí. Jeho duše v sobě měla moudrost, která se měla uplatnit mezi smrtí a novým narozením a která měla moudře vejít do nové Kantovy inkarnace v pozdější době. Čím je člověk starší ve fyzickém těle, tím více se v něm otiskuje tento moment moudrosti.

Avšak u těch, kdo zemřou mladí, je to jiné, tady éterné tělo ještě tolik „nezmládló“, a důsledkem je, že v tomto éterném těle je uloženo méně moudrosti, která se získává na Zemi, neboť se skutečně jedná o moudrost získávanou na Zemi. Zato je v něm něco jiného: Ve starém, dosud nezmládlém éterném těle člověka, který zemřel mlád, je o to více vůle; je v něm přímý volní prvek, prvek lásky, tvořivý prvek lásky. Takový je totiž rozdíl mezi éterným tělem zestárlého člověka, které je více proniknuto charakterem moudrosti, a éterným tělem člověka, jenž zemřel mlád, které je proniknuto živlem vůle. Éterné tělo člověka, jenž zemřel mlád, vyzařuje lásku, teplo lásky, teplou éternost lásky. Éterné tělo zestárlého člověka vyzařuje moudrostí naplněnou auru, světlo.

Odpověď na otázku, která nás tu zajímá, můžeme tedy najít tak, že se duchovní vědy zeptáme: Co by se stalo, kdyby se všichni lidé nějakým způsobem dožívali osmdesáti, devadesáti let, tedy velmi vysokého věku, a kdyby vůbec nikdo neumřel mladý, co by se pak stalo? - Všechna éterná těla, opuštěná svými dušemi, by pak byla prostoupena láskyplnou

moudrostí. Lidé na Zemi v jejím dějinném vývoji by měli během fyzického života mezi narozením a smrtí možnost mnohemu se na Zemi naučit, neboť fyzická těla by byla utvářena moudře. Lidé by se rodili jaksi nediferencovaní, byli by jeden jako druhý, mohli by se však na fyzické pláni velmi mnoho naučit. Řekl bych, že by byli jemně a moudře vystavěni a mohli by se tady na fyzické pláni velmi mnoho naučit. Toto učení by ovšem bylo spojeno s neobyčejně labilní konstitucí. Jelikož by ve fyzickém organismu lidí bylo všechno vytvořeno tak neobyčejně jemně, řekl bych, co do mechaniky tak moudře, měli by lidé labilní rovnováhu, z níž by snadno mohli vypadnout. Takový člověk by se toho mohl mnoho naučit, ale byl by strašně nervózní, jak se dnes v tomto „nervózním věku“ říká. Bylo by to lidstvo, které sebou neustále šije a neustále vypadává z rovnováhy, lidstvo velmi nadané k učení na fyzické pláni, avšak velmi neklidné. [...]

Je třeba, aby lidé umírali také mladí

Kdyby všichni lidé zestárli, kdyby nikdo nezemřel mladý, nedocházelo by ve vývoji lidstva k duševní diferenciaci, kterou si přinášíme s sebou, když z duchovní domoviny vstupujeme do inkarnace. Nedocházelo by k tomu, že by lidé měli vlohy, že by byli vybaveni jaksi duchovním nadáním. Lidé by vstupovali do světa, abych tak řekl, všichni skoro stejní, nediferencovaní, a různili by se jen v důsledku toho, že by se na fyzické pláni dostávali do různých poměrů a učili by se různé věci; ve všech poměrech by se však chovali skoro stejně. Karma by je prostřednictvím fyzických dědičných znaků uváděla do toho, co by pro ně bylo obzvlášť vhodné. Co se ostatního týče, chybělo by ve světě právě to, co máme jako založení ke zvláštní duševnosti. Diferencované nitro člověka by tu nebylo.

Jako nic na světě nespočívá pouze na jednostrannosti, ale musí, jak jsem vám vyložil, spočívat na rovnováze, musí také lidský život spočívat na tom, aby člověk mohl na jedné straně do svého fyzického organismu rozlévat to, co se při mládnutí éterného těla shromažďuje v podobě moudrosti pro další fyzický život [*na druhé straně jsou nutné volní impulzy lidí, kteří zemřeli mladí - pozn. vyd. něm. orig.*]. Na mnoha příkladech jsem vám již vysvětlil, že děti, které zemřou velmi záhy, zanechávají své éterné tělo nepoužité. My sami, tady na této stavbě, žijeme v auře jednoho éterného těla, jak jsem vyložil. Z tohoto éterného těla vycházejí impulzy umělecky nás při stavbě podněcující. Uvedl jsem, že jedno dítě patřící ke stavbě zanechalo zde po své smrti éterné tělo a toto éterné tělo nyní tvoří auru, do níž je naše stavba vsazena. A dokáže-li člověk vnímat podněty přicházející z tohoto éterného těla, má podporu pro umělecké impulzy, které mají být ve stavbě uplatněny.

Tak je tomu ovšem vůbec s éternými těly těch, kdo zemřeli mladí; vracejí se a nejsou dosud natolik zmládlá, že by byl oslaben jejich volní prvek, ale do duchovního světa s nimi vstupuje vůle, tvořivá síla lásky. A musí probíhat ustavičné vzájemné působení mezi úplně zmládlými éternými těly a éternými těly zmládlými zatím méně. V duchovním světě probíhá neustálá vzájemná podpora mezi tím, co se sem dostává ze Země v éterných tělech velmi starých lidí a v éterných tělech mladých lidí, anebo samozřejmě i v tělech těch, kdo se nacházejí mezi tím. Zemřou-li úplně malé děti - jak se ve *Faustovi* praví, „půlnočně narození“ - jsou jejich éterná těla prastará, stařecká, ale s velkou vůlí. Taková éterná těla mohou velkou silou působit právě na ta éterná těla, která prošla dlouhým životem, která tedy pocházejí od fyzicky zestárých lidí.

Jen si uvědomte, jakou měl Goethe geniální myšlenku, když zestárlého, stoletého Fausta, který vstupuje na nebe, nechal obklopit éternými těly malých pacholátek, „půlnočně narozených“, čímž naznačil, že takováto výměna musí probíhat!

Vzájemné působení starých a mladých éterných těl

Toto vzájemné působení ustavičně probíhá. Můžeme tedy říci, že v duchovním světě máme éterná těla fyzicky zestárlých lidí, v nichž se odehrávají různé věci-, pak zde máme éterná těla lidí, kteří zemřeli fyzicky mladí, v nichž také probíhají různé věci: Probíhá tu vzájemné působení, vzájemná výměna. A to, s čím se setkáme v životě mezi smrtí a novým narozením, najdeme díky tomu, že v této výměně mezi éternými těly lidí zemřelých v mládí a éternými těly lidí zemřelých v stáru vznikají skutečnosti. Toto vzájemné působení potřebujeme. Vývoj lidstva na Zemi by naprosto nemohl probíhat správně, kdyby v duchovním světě nedocházelo k vzájemnému působení éterných těl lidí zemřelých v mládí a v stáru.

A ty, kdo vedou tuto činnost, lze najít v regionu hierarchie andělů, takže v duchovním světě, do něhož jsme bezprostředně vsazeni, musíme skutečně uznat takovéto vzájemné působení jednoho druhu éterných těl s jiným druhem éterných těl. Tato působení se slévají, jako kdyby se stékaly dvě řeky v jednu. Pak jsou ale uspořádávána, usměřňována, náležitým způsobem vedena. A o to se starají bytosti hierarchie andělů. Ke všem ostatním úkolům mají tyto bytosti ještě i tento úkol. Jestliže tedy může nějaký člověk vstoupit do světa se zvláštními vlohami, je to dáno tím, že se mezi smrtí a novým narozením do fyzických vtěl [vytvořila] nejen možnost, aby se do fyzických těl vtiskla moudrost (materialistická, na Zemi shromážděná moudrost), ale aby to, co pro Zemi nebylo úplně vytvořeno - éterná těla těch, kdo zemřeli mladí - tu bylo jako účinky, jako síly, které mohou být začleněny tam, kde se tvoří lidské vlohy.

Mystérium smrti těch, kdo zemřeli mladí

Vidíte, že duchovní věda, pokud se skutečně vnoříme do jejích tajemství, může vyústit v živé citění. Zemře-li starý člověk, dokážeme se díky duchovní vědě pozvednout k mystériu jeho smrti v duchovním ohledu. Řekneme si totiž: Lidé se dožívají stáří proto, aby vývoj lidstva, nakolik mohou být použity nástroje fyzického těla, probíhal pro veškerou budoucnost správným způsobem. To, co máme v podobě plodů z pozemského vývoje lidstva, tušíme a předem vnímáme při každé smrti staršího člověka. Necháme-li na sebe působit to druhé, co nás může nechat nahlédnout do budoucnosti, řekneme si: Po všechny časy tu v dalším vývoji lidstva musí být zvláštní vlohy; jeden musí mít vlohy k tomu, druhý zase k onomu; musí tu být vlohy, a to až ke geniálnosti, až ke geniálním lidem. Nikdy by tomu tak nemohlo být, kdyby lidé na světě neumírali také mladí! A když pohlédneme na lidi nadané zvláštní genialitou, pak za tuto genialitu vděčí skutečnosti, že lidé musí umírat i mladí. Pohlížíme tedy na mystérium smrti těch, kdo zemřeli mladí, říkáme-li si: I časná smrt těch, kdo zemřeli mladí, je moudře začleněna do tkaniva celku. Neboť z časné smrti těch, kdo zemřeli mladí, vznikají zárodky duševních vloh, které lidstvo potřebuje ve svém dalším vývoji. Jakmile se vůči smrti dokážeme pozvednout od svého osobního pocíťování k tomu, co potřebuje celé lidstvo, ukáže se nám ona moudrost při smrti mladých i při smrti starších lidí.

Významné je právě to, že opravdově a poctivě pěstovaná duchovní věda nám neposkytuje pouze teorie, ale správně chápané teorie vždy ústí v city a pocity, díky nimž můžeme v životě dosáhnout větší harmonie, než jakou v něm máme bez duchovní vědy. K tomu máme mít duchovní vědu - vyskytují-li se v našem životě disonance, které jako takové už nemůžeme snášet, abychom díky hlubšímu pohledu za tyto disonance dospěli k pochopení souladu, harmonického souznění.

Díky duchovní vědě se také učíme porozumět obětem, které musíme v životě přinášet. Naučíme se porozumět lecčemu, co nám působí bolest, víme-li, že jedině díky tomu, že musíme prožívat bolest, může existovat celý vesmír ve své náležité moudrosti. Musíme se jen dokázat vzepnout k tomu, abychom pociťovali, že by byl nemohl existovat například žádný Homér, žádný Shakespeare, žádný Goethe, Michelangelo, Rafael a jak se všichni jmenují, ty stovky a stovky [géniů], na nichž spočívá vývoj lidstva, který potřebuje genialitu, že ti všichni by byli nemohli existovat, kdyby půda k tomu nebyla připravena tím, že lidé musí také umírat mladí.

To ovšem nijak nesouvisí s jednotlivou individualitou, nýbrž ten, kdo zemře mladý, dává - tím, že své éterné tělo obětuje v mládí - celému kosmu úrodnou půdu pro vyzrání niterných duševních vloh lidí.

Srůstáme s vesmírem, jestliže duchovní vědu nebereme jako abstrakci, nýbrž jako hledání impulzů, jež hřejivě vplývají do naší duše, když nás usmiřují se světem, které se v hloubi zmocňují naší duše, když nám ukazují, že my lidé musíme kvůli harmonii celého vesmíru snášet také bolest.

Někdy není snadné tímto způsobem obrátit pozornost od jednotlivého lidského života k životu celého světa. Avšak jelikož je to, čeho máme dosáhnout, obtížné, rostou nám zároveň síly, a když si díky bolesti osvojíme cit pro celek, o to intenzivněji, o to intimněji se tento cit pro celek světového řádu zmocní toho nejhlubšího nitra v naší duši. A my se tak připravíme na to, abychom byli takovými články světového řádu, jaké mohou bohové potřebovat.

R. Steiner, přednáška pro členy Anthroposofické společnosti z 5. září 1915 v Dornachu, in: Zufall, Notwendigkeit und Vorsehung. Imaginative Erkenntnis und Vorgänge nach dem Tode, GA 163, str. 109nn.